

EIBARKO EUSKERARI BURUZ

Eibartarrak, orain dela urte gutxi arte, Toribio Etxebarriak bere idazkietan zioen bezala, 1961-ean, gauza sagaratu eta gizatiar guziaz euskeraz erabiltzeko ohitura izan du, nahiz kalean, lanean edo etxean, Udaletxean eta zenbait bestelako elkargo batzutan bezala, hala sindikatoak baino lehen ziren langile elkarteetan, ohituraz beteriko zoko batean helduaz, mikrokosmos batean aire guzietara irekita.

Berak, gehitu zuen gai honetaz, euskeraren aldagaitza eta iraun ahal izatearen giltza, bere gramatika egiturarekin batean, kasu bakoitzerako atzizkiak, aditz jokoak eta esaeraren aldatu ezinezko parte bereziak direla. Guzti honek, harrigarritzko aberastasuna izanik, ia ez du kultura berrien eraginak hitzetan duen aldakuntzarik sufritu.

Honegatik iduritu zaigu herri hizkuntzaren era bereizgarri honek ere bere tokia merezi duela gure lanean, dituen bereizkuntzen berriak arinki emanez, hala literaturan euskalki honek izan duen lantzeari buruz, eta era berean literatura orokorrean herriko semeen emaitzaz.

BERE BEREIZKUNTZAK

Sarreran esan dugun bezala, euskera izan da eibartarren ohiturazko hizkuntza, behinik-behin gure garaira arte. Eibartarren euskera arrunta erderagatik zeharo mordoilotua denaren uste okerra oso zabaldua dago, azaleko hitzei bakarrik begiraturik, erromanzeetatik hartuteko hitz batzuegatik, bizitzako beharretan har-emanak aberats adierazteko ahalmen berezi bat ematen duten hitz eta aditz jokoan akaburik gabeko ugaritasunaz ohartu gabe.

Eibarko euskalki mota honi buruz, idatzitako agiriak oso berandukoak dira, zeren ez doaz XVIII-garren mendetik harat. Larramendik, bere *Corografía de Guipúzcoa*-n, 1754-garrenean idatzitako lana, euskalkiei eskaintzen dion kapituluan, Gipuzkoakoari partikularzki, eibartarren euskera bizkaitarrari erantsia seinalatzen du: «En Elgoibar y más en Eibar empieza el dialecto de Vizcaya en mucha parte *eman eutsan, egin eben, buruagaz*, etc., y corre por Placencia...»

Erdi-Aro garaian, taldeen gerratean, Akondia izan zen Oñaz eta Ganboar taldeen burruka lekua, 1390-ean, nondik sortu zen populu-
lari zabaldu zen «Akondiako kanta», guduaren oroiz eta honela
hasten zena: *Akundia, lejarr[...].ga lejarbaga*, Iburguen Katxopinek
eta Lope Garzia Salazar-ek kontatzen dutenez. Eta L. Mitxelenak ja-
sotzen du *Textos arcaicos vascos*-en 69-gn. orrialdean. Kanta hau,
behar bada, izan zitekean Eibarko euskeraren testurik zaharrena,
baina gorde ez danez, ez dakigu ez bere forma, ez bere egiazko
funtza.

Gaur, ezagutzen ditugun formarik zaharrenak, eibartar euskera
arkaiku joeraz, Arrateko kanta zaharren letrak dira, guregana aho-
zaho heldu direnak. Eibarko pertsona zaharrek gogoratzten dituzte.
Eta, beretarik, zaharrenak eta interesanteenak noski *Arrateko zelai-
ko / bai floridada! / Andixik gora dago / zerura bidea*,... hasten
direnak. Oharrekin jasoak ditu I. Omaetxebarriak *Sobre el poema
viejo de Arrate*-n, *Eibar* aldizkariaren 61 zenbakian (1963); eta Aita
Donostiak 1921-ean, orduko *Zeruko Argia*-ren 32-gn. zenbakian.

Mogalek, *Konfesio eta komunio erakasteak* (1800) liburuaren
hitzaurrean Larramendirenen antzerako oharrak dakartzki, baina,
hitzetan, Elgoibar, Eibar, Vergara, Mondragoe eta abar, gipuzkera-
rekin kutsatuak direla adierazten du.

Geroago, Luis Luziano Bonaparte printzeak argitaratu zuen hiz-
kuntza atlasean (Londres, 1863), Eibar, Bizkaiko euskalkiaren ba-
rrutian agertzen du. Eta gai horretaz jakingarria da, L. L. Bonapar-
te eta bere laguntzaile zuten Aita Uriartekok elkarren artean izan zu-
ten gutunezko har-emanak. Bio-bibliografika oharrez A. Juan Ruiz
de Larrinagakok argitaratu zituen, *Cartas del P. Uriarte al Príncipe
Luis Luciano Bonaparte* izenez Boletín de la Real Sociedad Vascon-
gada de los Amigos del País, tomo X (1954), 231 orrialdea eta on-
dorengoak. Bereziki, 1859-ko maiatzaren 14-an (279 or.) eta ekaina-
ren 18-an (281 or.), Eibarren mintzatzen zenari buruz ari da, eta
Bizkaiko euskalkien artean jartzen du. Lan hau, era berean, Lehen
parteko *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urqui-
jo»*, I (1954), 35-106 orrialdeetan.

Andima Ibiñagabeitiakok eibartarren euskeraren laudorioz ida-
tzi zuen artikulu maitagarri bat, *Eibar'ko euskeraren alde*, Car-
cas-ko *Irritzi*-n argitaratua eta *Eibar* aldizkarian 22-gn. zenbakian
(1959) berriz argitaratua. Eta Sebero Altubekok Eibarren erabiltzen
diren arkaismoak goraltzen ditu eta erabiltzen den gramatika siste-
ma Fr. Bartolome Madariagakok (1768-1835) erabili zuen aditzean
aurkitzen dio kideetasuna; bereziki bere *Ikaskizunak* (1816-1819) ize-
neko platiketari Markinako haranean erabiltzen denari Durango al-
dekoari baino berdintasun gehiago bilatuz. Lan hauek, *Eibartarrak*

eta euskera izenez, *Euskera*, V-gn. tomoan (1960), 61/65 orrialdeetan ikusi zuten argia.

Eta Nikolas Ormaetxea «Orixe», gehien harritu zuena, familia eran itanoka erabiltzen den aditz jokoak izan zen, batez ere emakumezkoen nolan, *Karmel* aldizkarian agertu zuen bezala (ikus, iraila-urria, 1960).

Zoritxarrez antzinako idatzirik gutxi dugu. G. Mujikaren *Monografía Histórica de la Villa de Eibar*-en 209-gn. orrialdean irakurri ahal izan arren, «...sesión de 13 de octubre de 1743 se dice que se ponga en el libro de elcciones en lengua vulgar vascongada en acuerdo de la Junta particular de Tolosa sobre tabacos, y que este acuerdo se lea cada año por el secretario del Ayuntamiento antes de la elección de capitulares. Así lo ordenaba la misma Junta en el apartado 15.º de su resolución», baina dirudien ez zen bete. Urte batzuk ondoren, 1754-tik 1758-ra Pedro Cano Mucientes-ek, Gipuzkoako korrejidore zelarik, elezinoetarako erderaz eman zituen ordenanza munizipalak, Eibarko Udalak herritarrei ezagutzera emateko bertako euskerara itzuliak: *Ordenanza Munizipalak Euskeraz, Elezinoetarakoz*; eta aipatu dugun *Monografía*-n Mujikak berriz argitaratuak, 464/466 orrialdeetan, garaiko garbizalekeriaz kutsaturik, «detestable euskera» batean zeudela iruditu zitzaizkion. Ordea, idazkiaren zenbait hitz jatorren artean ditugu, gaur galduak diren batzuek ere: *idakorri*, irakurri; *irago*, pasatu; *Urtarrila*, enero; *oste-runtzian*, osteantziaren, bestelakoan; *auttuba*, autua (baina eginkizun baterako hortara izendatua bezala); eta abar. *Legez*, gaur *letxe* (*legetxetik* bihurtua); *deuzena*, gaur *detsena* (*deutsena*-ren laburpena); eta abar, aurkituko ditugu. Interesanteak benetan Eibarko bizkaierazko euskalkiaren formen berezitasunak estudiatzeko.

Baina Eibarko euskalkia nola den adierazten duen estudiorik sakonena Toribio Etxebarriari zor diogu bere *Flexiones verbales de Eibar* lanagatik, *Euskera* aldizkariaren VIII-IX tomoan (1963-1964), 53/138 orrialdeetan. Era berean hitzeri buruz ere, egila beraren lanak zerbitzen digu: *Lexicón del euskera dialectal de Eibar*, 658 orrialdeko liburu batean, Euskaltzaindiaren *Euskera*-ren X-XI tomoa (1965-1966), 10.000 fitxa inguruko lana hornitzen duena. Beste emaitza bat, garrentzi gutxiagokoa, Eibarko burdina-langintzako hitz teknikoez, Juan San Martin-ek *Euskera* III-gn. tomoaren (1958) 141/158 orrialdeetan; IV-gn. tomoaren (1959) 127/138 orrialdeetan, eta beren gehigarri labur bat *Eibar* 50-gn. zenbakian (1962).

Eskerrak Toribio Etxebarriakok bere bizitzako azken urteetan eraman-enez egin zuen lan luze eta kementsuari, gaur herri euskeraren estudio osoa dugu, eta iturri honetara jo beharra dute ondorenean euskalki hau ezagutu nahi dutenek.

Azkenengo egoera eta aldaketeri buruz I. Laspiurrek emanak ditugu «Z. Argia»n (n.º 456, 1971-XI-28, 14 orr.) *Eibar euskalduna* izenburuz eta «Eibartarra» izenordearen pean.

LITERATURA LANTZEA

Aipatu ditugun ordenanza munizipaletaz gainera, XVIII-garren mendearen erdialdera, hamazortzigarren honen bigarren partean, Eibarrek bere seme ospetsuen arteko du Juan Antonio Mogel eta Urkitza. Gurasoak markinarrak zituen. Bere aita, Eibarren midiku zenbait urtetan eta haietako 1745-garrenean jaio zen Juan Antonio. Apaiz egin zen eta euskal literatura eta hizkuntzalarien lanetara oso-osoan eskaini zen. Gilen Humboldt-ek Euskal-Herriko gizonen artean hizkuntzalaririk bikainenetakotzat eduki zuen. Filolojia lane-tarik aparte, lan sendoa du euskeraz, Gipuzkoa eta Bizkaiko literatur eraz. Erlizjiozkoak ditu lanik gehienak, hiztegi eta latin klasikotik egindako itzulpenak. Baina bere lan nagusia, euskal literaturaren aberastasunez bete. Justo Garatek esan zuen beragatik, *La época de Astarloa y Moguel* saiakeran: «Galdetuko balidate: *Zein dala uste duzu zuk zientifiku aldetik begiratura erderara itzultzeko euskal libururik interesanteena?*, nik PERU ABARKA hautatuko nuke zalantzarik gabe...» Eta Juan Antonio Mogelen bizitza eta laneri buruz egin diren lan anitzen artean berezientakoa, euskal probintzien kronista zen Karmelo Etxegaraiakok, 1925-ean, Mogeldar idazleak gaitzat zuelarik egin zuen Euskaltzaindiko sarrera hitzaldia dugu. Zeren Juan Antoniok bi iloba idazle zituen, bere irakaskintza pean landuak: elkarren artean neba-arrebak ziren Juan Jose, beste zenbait lanen artean *Baserritar eskola*-ren egilea, eta Bizenta, Esopo-ren alegiak itzulirik *Ipui onak* hornidu zuena.

Juan Antonio Markinan hil zen, Jemein-go erretore zelarik, 1804-an. Eibarrek omenezko bilerak eskaini zizkion 1959-an bere bizitza eta lanen estudioekin, eta bertako hitzaldi eta gaztigapenek *Euskera*, V-gn. tomoan (1960), eta bertatik egin zen liburu apartean ikusi zuten argia.

Bizente Agirre Gisasola (1829-1907) eibartarra, midiku eta euskaltzalea, D. Ziriako, Eibarrek itzal handia gordetzen dion beste midiku ospetsu honen aita. Ez dugu ezagutzen euskeraz idatzi zuenik, baina euskalari bezala kolaboratu zuen *Euskal-Erria*-n, 1882 eta 1887 tartean, Jose de Guisasola izenordearen pean, eta saiakera lanekin liburu bat osatu zuen, *Tentativas de reconstrucción de nuestro lenguaje natural y el problema de la palabra* (Eibar, 1898). Pilatu zituen materialen artean Eibarko aditz eta hitzei buruzkoak nabari

ditzakegu. Luis Luziano Bonaparte-rekin har-emanak izan zituen. Biblioteka aberats eta herbesteko zenbait hizkuntzalariren gutun artxibu baten jabe zen. Biblioteka eta artxibu horretatik ez zen ezer salbatu azken gerrateko erretzatik.

Romualdo Galdos Baertel (1885-1953), eibartar jesuita eta poli-glota, euskerazko letrei kementsu ekin zion, baina bere testuak eibartar era eta esaeraz beterik ba daude ere eta eibartarra zen guztiari begirapen handia izan, euskal literaturako era orokorra erabili zuen. Historia gaietaz idatzi zuen Eusko-Ikaskuntza aldizkariko orrietan, eta beste zenbait aldizkaritan euskeraz eta erderaz. Euskerazkoetan, beste zenbait lanen artean, *David'en abestiak*, *Jesus aurraren lenengo itzaldia*, *Ezkontza* eta abar aipa ditzakegu, beren artetik berezigarriena noski *Garikoitz-en bizitza* (1923), Etxeberri-renean oinharriturik gipuzkeraz jarria.

Toribio Etxebarria Ibarbia (1887-1968), formazioz autodidakta, eibartarren euskera gehien landu izan duena. 1965-ean, Euskaltzaindiak, bere laguntzaileen arteko hartu zuen, lehen aipatu ditugun aditz joko eta hiztegi lanegatik. Hauetatik at, beste zenbait lanen egilea dugu bai erderaz eta bai euskeraz. Euskeraz landu duen literatura osoa eibartar herrikoiz du. *Euzko-gogoa*, *EGAN*, *Oleri* eta *Eibar* aldizkarietan kolaboratuaz argitara zituen lehen lanak, batzuetan «Arratetiko bat» izenordez. Eta bere lan nagusia *Ibiltarixanak*. *Arrate'tikuen izketango alegiñak*, Zarautzen 1967-an argitaratua, bost partez osatzen da: I eta II-garren parteak poema epikoen eran dira, munduaren sorreratik hasi eta gizonaren sorkundez jaioterriaren kondaira ingurura arte, Eibarko eta Amerikako irudiz bukatzeko, zientzia, kondaira eta ele-zaharrak elkar nahasturik. III eta IV-garren partean, egia eta fantasiaz, ibilerak kontaktzen ditu (hauetarik hartzen du *Ibiltarixanak* liburuaren izenburuz), gertaerak, autuak, neurri askotako bertsoz. Eta, V-garren partea, Bibliatik eta Nafarroako Margaritaren ipuietatik, itzulpenak. Lehen lau parteak bertsoz, erderazko zenbait aurkezpen eta oharrez, eta bosgarren partea hitz-lauz. Agiri ederra, egilearen gertariak, pentsaerak eta sentierak, bere biziaren eta ibileren gaindi adieraziak. Gainera, Eibarko euskalkiaren kemen ederra du. Eta, *Ondakiñak*, lan argitaratu gabea, Eibarko oroitzazko eta ibileren bertso gehiago biltzen dira, eta hitz-lauz Erdi-Aroko ipui gehiago zenbait hizkuntzetatik zuzenki itzuliak. Gehienak, jatorriz, *Ibiltarixanak*-ren paperetatik aldendurik gelditu zirenak dira. Bere-tan biltzen dira lehenago, arestian aipatu ditugun aldizkarietan, sakabanaturik argitaratu ziren lanak ere.

Beste erabiltzaile batzuek ere ba ditu Eibarko euskerak, baina hemen, hil ziren idazleekin mugatzea nahi izan dugu.

Behar bada euskera galtzeko arriskuak eraginik, baina gaur, Eiba-

rrek idazle talde ederra du, gehienak gazteak, maizenik literaturako euskera batuan idazten dutenak.

Herri literatura lantzoeren sail aipagarri bat izan ziren, antzina, ihauteri taldeak, andanaka, kantatzeko eurak euren bertsoak antolatzten zituztela, eibartar eta gipuzkera euskalkiz nahastuak, itxuraz bertsoaritzaz eraz kutsaturik. Kanta hauetarik gehienak galdu dira, eta irauin dutenen artean hoberenak bezala gogoratzen ditugu, *Eibarko erria* eta *Armero kanta*. Bertsoaritzako mota berekoak dira langile mugimentuaren *Forjariak* izeneko kantak 1911-ko oporketa handietan kantatzen zirenak. Gogora ditzagun, langile mugimentuaren eragintza aipatu dugunez, sozialismoaren lehen sarreran Eibarko euskera herrikoiz plazetan mintzatuaz, jarraitzaile biltzen jardun ziren Akilino Amuategi eta Toribio Mendizabal.

Bertsoaritzara zegoen zaletasuna argi nabari zaigu Eibarko P. Orue eta S. de Diego-ren inprimerietan joan zen mendearen azkenalditik argitaratzen ziren bertso-paperetan, Tolosako Auspoa bertso sortetan ikus genezakeanez, maiz Eibarko etxe inprimatzaileen argitasuna dutela. Hemendik noski ihauterietako taldeak beren bertsoak osatzeko era. Horrez gain, eta hau oso kontuan hartu behar dugu, ezagutzen zen, eta oraindak ba da, eroriaz badoa ere, kobla; bertsoaritzarekin erregela desberdineko bertso mota, Santa Ageda kantak eta Arrateko erromerietan entzuten diren pandero-jotzaileenak. Baina hemen ez zaigu ardura herri literatura adieraztea eta kapitulu honi bukaera ematera goaz.

Baina lehenago adierazi nahi dugu, euskeraren etorkizuna aski ilun agertzen bazaigu ere, eibartar euskalkiaren berezitasunak kondairara igaro direla esango genuke. Aipatu dugu euskeraren galzoria-
ren aurrean ba dala, berbizkunderantza, goraka datorren eragintza mugimendu bat. Baina berritze honetan euskera batu orokor baten alderako kontzientzia bat nabari da, txoko-euskeraz larregi axolatu gabe. Euskera biziko bada batasunetik izan behar bait du. Baina ez, neurri on batean hizkuntzaren funtsa diren, hitz, atzizki, esakera, eta egituraren beste zenbait partetan, Eibar eta bere inguruak euren aldetik eskain dezaketen aberastasunaz ohartu gabe. Eta berbizkunde horren agiri gisa hor ditugu: ikastolen gehitzea, adin guztietarako jendearentzat euskera ikastaroak, alfabetatze kanpaina deitzen direnak, eta abar; baina batez ere egunetik egunera gehitzen datozen idazle eta irakasle gazteak, era guztietako euskal aldizkarietan kolaboratu eta beste herri batzuetakoekin har-eman estua gordetzen dutelarik. Hobetu eta bizkortuko ahal da, Eibarko euskalkiak bere hune-
tik aski eskaintzen dion, euskeraren enbor orokor horren berbiz-
kundera!

S, BASAURI eta J. SAN MARTIN.